

Sanaton viestintä kulttuuriantropologisena ongelmana

1. Käsitteestä

Sanaton viestintä tutkimusongelmana viittaa liikkeisiin, asentoihin, kasvonilmeisiin, symboliseen vaatetukseen eli sellaiseen sanoin ilmaise-mattomaan toimintaan, joka tietoisesti tai tiedostamatta tähtää viestin välittämiseen ja jonka toisetkin tunnistavat viestiksi.

Sanattomasta viestinnästä on olemassa monia määritelmiä, joiden erot johtuvat pääasiassa käsitteiden *sanaton* ja *viestintä* merkitysten laajuudesta tai suppeudesta.¹ Tavallisimmin sanaton viestintä määritellään kolmen termin avulla:² 1. ns. *parakielen*, jolla tarkoitetaan kielen varsinaiseen fonologiseen systeemiin kuulumattomia piirteitä, kuten esim. äänen korkeutta, voimakkuutta yms. kokonaisuuden kannalta tärkeää oheistietoa välittävää ainesta; 2. *kinesiikan* avulla, joka ala selvittelee liikkeitä, asentoja, ilmeitä viestintävälineinä ja sanallisen ilmai-sun myötäilijöinä; ja 3. *proksemiikan* avulla, jolloin tutkitaan ihmisen tilan käyttöä ja inhimillisiä territorioita viestintävälineinä.

Näiden kolmen keskeiskäsitteen avulla sanattomat merkit luokitel-laan yleensä neljään osaan: 1. *performanssikoodeja* tutkitaan kasvonil-meistä, eleistä ja paralingvivistisistä seikoista (esim. äänen laatu, nauru, huokaukset, haukotukset yms.); 2. *artefaktikoodit* ovat inhimillisen manipulaation eriaisteisia seurauksia, kuten pukeutuminen, kosmetiikka, statussymbolit, arkkitehtuuri; 3. *mediakoodit* taas perustuvat per-

¹ Minimimääritelmiä edustavat esim. seuraavat; sanaton viestintä on "messages without words" (Eisenberg ja Smith 1971) tai "all the cues that are not words" (Wenburg ja Wilmot 1973). Psykologiseen koulukuntaan kuuluvien tutkijoiden Ekmanin ja Friesenin mukaan "sanatonta viestintää on toiminta, joka selvästi ja tietoisesti tähtää tietyn viestin välittämiseen vastaanottajalle, ja toisaalta sellainen informatiivinen käyttäytyminen, joka sisältää tulkittavissa (decoded) olevan merkityksen siten, että tietty havainnoija-ryhmä tulkitsee informaation samalla tavoin". Ekman ja Friesen 1969, 55.

² Harrison 1973, 94.

soonalliseen valintaan ja järjestelyyn; julkaisija voi tuottaa esimerkiksi valokuvan eri tavoin valintansa mukaan: mustavalkoisena, värillisenä, kuvana tai piirroksena; 4. *kontekstikoodit* kertovat sanattomasti ajan ja paikan käytöstä, erilaisista tilanteisista kehyksistä, niin että tilaisuuden alussa osataan jo yleensä valita oikea käyttäytymistapa.

Sanattoman viestinnän tutkimuksen kiistakysymyksiä on useita.³ Ensinnäkin kysymys käsitteen *sanaton (nonverbal)* määritelmästä: eräiden tutkijoiden mukaan sanattomaan viestintään kuuluvat kaikki mahdolliset viestit eleistä autoihin ja kaupunkisuunnitteluun. Toiseksi kysymys sanattoman *viestinnän (communication)* ja sanattoman *käyttäytymisen (behavior)* välisestä erosta: milloin sanaton käyttäytyminen muuttuu tietoiseksi sanattomaksi viestiksi. Kolmanneksi kysymys sanattoman viestinnän kulloisestakin tarkoituksesta ja merkityksestä: tähän voi sisältyä kulttuuristen, yhteisöllisten ja sosiaalisten intentioiden lisäksi yksilöllisiä tai tilanteisia intentioita. Neljänneksi kysymys sanattomasta viestinnästä erillisenä tutkimusalueena. Kontekstianalyttikko Birdwhistellin mukaan sanattoman viestinnän tutkimuksen luontainen tutkimusyhteys on sanallinen viestintä. Sanatonta viestintää voitaneen tutkia sanallisesta viestinnästä irrallaan parhaiten silloin, kun tutkitaan artefaktikoodeja: arkkitehtuuria, rakentamista, tilan ja etäisyyden käyttöä, kalustamista, pukeutumista, kosmetiikkaa ja naamiointia viestintäjärjestelminä.

2. Tutkimushistoriaa

Tavattoman monet tieteenalat ovat osallistuneet ja osallistuvat sanattoman viestinnän tutkimukseen. Ainakin seuraavat tutkimusalat voidaan luetella sanattoman viestinnän tieteenhistoriasta: filosofeista jo Aristoteles oli kiinnostunut ilmeistä ja eleistä; 1800-luvulta on mainittava erityisesti Dégerandon tutkimukset.⁴ Psykologian maineikkaita edustajia on useita: Michael Argyle, Gordon Allport, Wilhelm Wundt, P. E. Vernon ja Paul Ekman.⁵ Sanattoman viestinnän antropologinen tutkimus kuuluu lähinnä antropologisen lingvistiikan, uranuurtajansa mukaan

³ Koneya 1981, 1—14. Ks. myös seuraavat Semiotican palstoilla ilmestyneet artikkelit: Kendon 1981, 129—163; Poyatos 1980, 211—244; DePaulo 1980, 365—375. Myös Rutter & Stephenson 1979, 124—125; Wolfgang 1979, 225 s.; Scherer 1973, 1—6.

⁴ Aristoteles, *Physiognomia, Historia Animalium, De Anima ja Parva Naturalia*.

⁵ Esim. Argyle 1969 tai 1975; Allport and Vernon 1933; Wundt 1973; Ekman 1972; Ekman & Wallace & Friesen & Scherer 1976, 23—28; Ekman & Friesen 1969, 49—98.

tarkemmin vielä kineesisen antropologian piiriin; tämän koulukunnan tutkimushistoria on pitkä ja maineikas viime vuosisadan loppupuolelta tähän päivään: esim. Franz Boas, Edward Sapir, Leonard Bloomfield, Margaret Mead, David Efron, Ray Birdwhistell, Weston LaBarre ym.⁶ Taidehistorian alalta on mainittava erityisesti E. H. Gombrichin ja Saundersin tutkimukset.⁷ Luonnontieteilijöistä biologit ja sittemmin erityisesti etologit ovat harjoittaneet sanattoman viestinnän tutkimusta, esim. Charles Darwinin, Iräneus Eibl-Eibesfeldin, Thomas A. Sebeokin ja Desmond Morrisin tutkimukset.⁸ Sosiologian ja sosiaalipsykologian alalta ovat Erving Goffmanin tutkimukset erityisen tunnetut.⁹ 1950-luvulta muistetaan Jurgen Rueschin psykoterapian alaan ja C. E. Osgoodin kokeellisen psykologian alaan kuuluvat tutkimukset.¹⁰ Lutz Röhrichin sanattoman viestinnän tutkimukset kuuluvat taas folkloristii-kan alueelle.¹¹

Kokonaan erillisen tarkastelun vaatisi sanattoman viestinnän tutkimuksessa kehitetty dokumentaatio- ja havainnointijärjestelmä: millaisia havainnointiyksiköt ovat, miten ne merkitään muistiin ja millaista tekniikkaa aineistojen hankinnassa kulloinkin käytetään. Esimerkiksi proskeeminen havainnointi käsittää E. T. Hallin mukaan 19 dimensiota asennoista, vartalon suunnasta, affekteista, silmän käyttäytymisestä aina haju-, lämpö- ja kosketuskoodeihin. Havaintojen muistiinmerkintä-tekniikkaan voi perehtyä tarkemmin esim. Hallin teoksesta *Handbook of Proxemic Research* (1974). Karl E. Weickin mukaan taas systemaattisen havainnoinnin kohteita on neljä: sanaton käyttäytyminen (ilmeet, katseiden vaihto, vartalon liikkeet, eleet), spatiaalinen eli tilakäyttäytyminen, ekstralingvaalinen eli puheenulkoinen käyttäytyminen (vokaalinen dimensio, esim. sävelkorkeus, äänen väri; temporaalinen dimensio, esim. ilmausten kesto, rytmi; interaktiodimensio, esim. tendenssi keskeyttää ja hallita; verbaalis-tyylillinen dimensio, esim. sanasto, ilmausten erikoispiirteet, murre) ja kielellinen eli puhekäyttäytyminen.¹²

Sanattoman viestinnän tutkimushistoriassa on lähinnä kaksi tieteen-

⁶ Esim. Efron 1941. Julkaistu uudestaan nimellä *Gesture, Race, and Culture* (The Hague 1972). Birdwhistell 1952 tai 1970 tai 1973. Birdwhistell 1968, 379—385. LaBarre 1972. Hayes 1972. Hall 1963, 1003—1026 tai 1968, 83—108 tai 1974.

⁷ Esim. Gombrich 1972.

⁸ Esim. Darwin 1965 (1872); Sebeok 1964 tai 1968; Sebeok & al. 1981; Morris 1977; Morris & al. 1979.

⁹ Goffman 1963 tai 1969 tai 1971.

¹⁰ Ruesch 1955, 323—330. Ruesch and Weldon 1956. Osgood 1959, 146—169.

¹¹ Ks. Harrison 1973, 93—94.

¹² Artikkelit *Systematic Observational Methods* v. 1968.

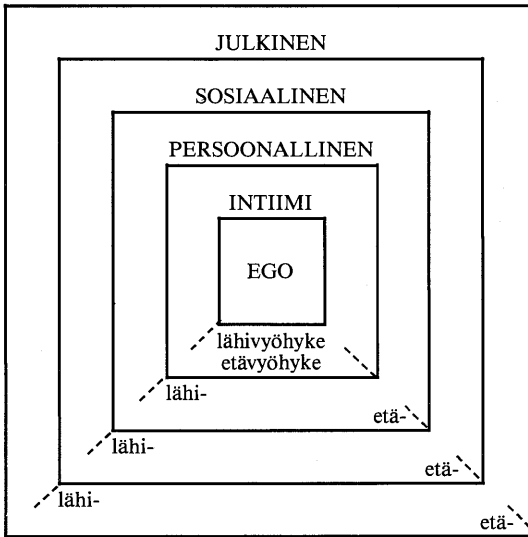
paradigmaa: antropologinen ja psykologinen. Antropologisen koulukunnan lähtökohtana on kulttuurisesti kaavoittuneen käyttäytymisen tutkimus; koulukuntaa voisi kutsua perustajansa Ray Birdwhistellin kehittelyn mukaan myös kineesisen antropologian koulukunnaksi tai kineesis-lingvistiseksi antropologiaksi. Tämän lähtökohdan mukaan yksilöä tutkitaan sosiaalisessa kontekstissa, jonka läpi kulttuuri- ja vuorovaikutuskäyttäytymistä selvitetään. Hypoteesina on näin ollen se, että sanaton viestintä heijastaa ensi sijassa *kulttuuria*. Psykologisen koulukunnan lähtökohdista yksilön sanatonta käyttäytymistä tutkitaan suhteessa hänen omaan persoonallisuuteensa, emootioihin ja sisäiseen maailmaan. Tutkimuksen kohteena ei ole siis vuorovaikutuskäyttäytyminen vaan yksilö: tutkimus tapahtuu jopa melko irrallaan sosiaalisesta kontekstista, koska se ei ole tällaiselle tutkimukselle tärkeä. Hypoteesina on näin ollen se, että sanaton viestintä heijastaa ensi sijassa *yksilöä*. Näiden koulukuntien välistä tieteellistä keskustelua leimasi aiemmin myös näkemysero suhtautumisessa kvantitatiivisiin ja kvalitatiivisiin tutkimusmenetelmiin. Antropologisen paradigman tunnettu edustaja Ray Birdwhistell kollegoineen karttoi kvantifiointia tutkimuksissaan. Psykologisen paradigman tunnettu edustaja Paul Ekman taas kallistui sellaiseen näkemykseen, että tieteellinen tutkimus voi jättäytyä kokonaan kvalitatiiviseen tarkasteluun vain niin kauan kuin tutkimus koetaan epätärkeäksi ja/tai kun sitä tekee vain yksi tutkija. Tämä keskustelu ei ole sanattoman viestinnän tutkimuksessa enää olennainen: molemmat koulukunnat käyttävät tätä nykyä hyväkseen kvantitatiivisia ja kvalitatiivisia tiedonhankintatapoja.

Ratkaiseva ja keskeinen alan tietoteoreettinen pulma sen sijaan on kysymys siitä, onko sanaton viestintä universaalialia vai ei. Onko olemassa sanattoman viestinnän ”murteita” ja sanattoman kielen universaaleja ja millä tasolla? Tämä kysymys voidaan jakaa kahdeksi näkemykselliseksi erilliskysymykseksi. Ensinnäkin: ovatko eleet ja ilmeet kautta maailman niin samanlaisia ja inhimilliset käyttäytymisjärjestelmät niin lähellä toisiaan, että niitä voidaan vertailla ja niiden merkityksiä suveenisti rinnastaa ja luokitella kulttuurien välisesti eli *interkulttuurallisesti* ja laatia tällä tavoin *transkulttuurialisia* totuuksia maailman sanattomasta viestinnästä? Toiseksi voidaan kysyä, ovatko eleet ja sanaton kieli vain yhden kulttuurin uniikkia sanottavaa? Olisivatko kulttuurien käyttäytymisjärjestelmät niin poikkeavia, että sanattomia viestejä voidaan vertailla vain kulttuurin sisällä ja päätyä laatimaan *intrakulttuurialisia* totuuksia, *ethnoscience*-totuuksia sanattomasta viestinnästä? Vai onko ”totuus” kenties jossakin näiden välimailla?

Sanattoman viestinnän kulttuuriantropologisen tutkimuksen keskeisiä lohkoja ovat *proksemiikka* ja *kinesiikka*, joista seuraavassa.

3. Proksemiikasta

Proksemiikka on tutkimusala, joka selvittelee, miten ihminen rakentaa itseään ympäröivän tilan, reagoi siihen, käyttää sitä hyväkseen ja mitä hänen tilankäyttönsä viestii yksilöllisesti ja kulttuurisesti. Proksemiikassa tutkitaan yhtä hyvin ihmisen päivittäiseen kanssakäymiseen liittyviä etäisyysuhteita viesteinä kuin tilan hyväksikäyttöä ja järjestelyä rakennuksissa, kodeissa ja kaupungeissa. Näin tämän varsin laajan tutkimusalan määritteli antropologi E. T. Hall v. 1963. Prokseemisella tutkimuksella saadaan selville mm., millä tavalla ihminen suhtautuu toisiin ihmisiin, tunteeo hän heidän olevan lähellä vai kaukana ja miten hän itse hahmottaa ympäristöjään, sosiaalisia ja kulttuurietäisyyksiä. Hallin mukaan inhimillinen territorio voi olla neljänlainen kuvan osoittamalla tavalla: 1) intiimi, 2) persoonallinen, 3) sosiaalinen ja 4) julkinen. Nämä Hall jakaa kunkin vielä kahtia: lähi- ja etävyöhykkeeksi.

INHIMILLISET TERRITORIOT piirrettynä E. T. Hallin käsitteiden mukaan.

Niinpä *intiimi lähietäisyys* merkitsee suoraa kosketusta, esim. rakasteluakti tai läheisten sukulaisten ja ystävien väliset suhteet. *Intiimi etävyöhyke* (etäisyys 15—45 cm) syntyy tupaten täydessä ruuhkabussissa,

hississä tai maanalaisessa: tunnelma määräytyy kutakuinkin kulttuurisen kosketusnormiston perusteella. *Persoonallisessa lähivyöhykkeessä* (etäisyys 45—75 cm) ollaan esim. cocktailkutsuilla; *persoonallisessa etävyöhykkeessä* (75—120 cm) taas ovat esim. kadulla tapaavat, keskustelevat ihmiset: tätä etäisyyttä Hall kutsuu fyysisen vallitsemisen äärirajaksi. *Sosiaalista lähivyöhykettä* (120 cm — vähän yli 2 m) kuvaa myyjän ja asiakkaan, johtajan ja alaisen välinen suhde. *Sosiaalinen etävyöhyke* (2—3,5 m) taas on erityisen muodollisia sosiaalisia suhteita varten, esim. johtaja suuren pöytänsä takana suhteessa asiakkaaseen tai alaiseen. *Julkisen lähivyöhyke* (3,5 m — 7,5 m) vallitsee esim. opettajan ja opiskelijoiden välillä. *Julkisessa etävyöhykkeessä* (7,5 m —) ovat poliitikot ja papit suhteessa kansaan ja seurakuntalaisiin. Näiden monella tapaa päällekkäisten ja sisäkkäisten ideaalityyppien avulla voidaan tarkastella, miten ihmiset eri tilanteissa, yhteyksissä, pienryhmissä, yhteisöissä itsensä kokevat, sijoittavat ja mitä etäisyydet kertovat kulttuurista (esim. tervehtimis- ja keskusteluetäisyydet Etelä- ja Pohjois-Euroopan kulttuureissa). Monenlaisia vertailevia tutkimustehtäviä on asetettavissa: esim. mitkä ovat kaupunki-ihmisen territoriot suhteessa maaseutuihmisen vallitsemiin ja mieltämiin ympäristöihin. Aluetiede ja erilaiset ekologiset tutkimusalat ovat sivunneet näitä ongelmia, eivät kuitenkaan sanattoman viestinnän ja antropologisen proksemiikan näkökulmasta. Antropologisen lingvistiikan ja viestinnän tutkijoilla olisi tällä alueella runsaasti tehtävää erityisesti 1980-luvun kaupunkikulttuurien tutkimuksessa.

4. Kinesiikasta

Kineesisen antropologian uranuurtajan Ray L. Birdwhistellin näkemyksiä on Suomessa pidetty kovin niukasti esillä. Siitä syystä selvittelen hänen lähtökohtiaan ja terminologiaansa, joilla tutkimushistoriallisen merkityksen lisäksi on sanottavansa myös nykyiselle sanattoman viestinnän tutkimukselle. Birdwhistell sai vaikutteita erityisesti strukturaalisesta lingvistiikasta: Edward Sapirilta, Leonard Bloomfieldiltä; Gregory Batesonilta ja Margaret Meadilta sekä erityisesti G. L. Tragerilta ja H. L. Smithiltä. Hänen lähtöhypoteesinsa oli se, että vartalon sanaton koodi on analysoitavissa samalla tapaa ja paralleelisesti puhutun kielen analyysin kanssa. Sanattomasta koodista voidaan puhutun kielen lailla erottaa ensin perusyksiköt, jotka puolestaan yhdistyvät isommiksi kokonaisuuksiksi. Kulttuurin jäsenet sisäistävät sosialisatiossa tämän systeemin ja käyttävät sitä täysivaltaisesti oppimallaan tavalla. Kielen tutkimuksen menetelmiä voidaan soveltaa vartalon viestinnän tutki-

mukseen. Tältä pohjalta on syntynyt Birdwhistellin seuraavan kaltainen käsitteistö¹³:

kiini (kine): sanattoman viestinnän pienin havaittavissa oleva rakenneyksikkö. Vrt. *fooni*.

kineemi (kineme): niiden kiinien joukko, jotka ovat keskenään vaihdettavissa ilman että interaktion eli vuorovaikutuksen järjestys muuttuu. Vrt. *foneemi*.

allokini (allokine): kineemin rakenteellinen jäsen. Vrt. *allofoni*.

kinemorfi (kinemorph): eri kehonalueiden liikkeiden yhdistelmä. Vrt. *morfi*.

kinemorfeemi (kinemorpheme): vastavuoroisesti vaihdettavissa olevien kinemorfiin luokka. Vrt. *morfeemi*.

allokinemorfi (allokinemorph): kinemorfeemin rakenteellinen jäsen.

Näistä *mikrokinesiikkaan* kuuluvat kiinien, kineemien ja kinemorfiin tasot. Sanaton viestintä toimii *kinelogisella*, *kinemorfisella* ja *kinesyntaktisella* tasolla. *Makrokinesiikan* aluetta taas ovat toisaalta *aktit*, jotka ovat kehon yhden alueen merkityksellisiä liikekaavoja, ja toisaalta *aktonit*, jotka liikekaavat kuuluvat useammalle kuin yhdelle kehon alueelle. Analogisesti parakielien kanssa puhutaan *parakineesistä* aineksista, jotka antavat erityispainotuksia ja -korostuksia elekielen virralle. Birdwhistell kiinnitti huomiota myös sanattoman viestinnän erityisongelma-alueeseen, muistiinmerkintään ja dokumentaatioon. Siinäkin on erotettavissa mikro- ja makrokineesinen muistiinmerkintä. Mikrotasolla se on tarkan yksityiskohtaista ”kiinistä” elekielen dokumentaatiota, jossa käytetään erityissymboleja kehonosien liikkeiden karkeaan havainnointiin. Makrotason muistiinmerkintä on jo abstrahoitua ”kineemistä” elekielen dokumentaatiota, jossa käytetään erityisiä konekirjoitusmerkkejä. Kineeminen kuvaus laaditaan erillisellä teknisellä kielellä. Se perustuu mikro- ja/tai makrokineesisiin muistiinmerkintöihin. Ns. suora muistiinmerkintä tehdään aina elävästä tilanteesta. Sen vastakohtana on filmiltä tehty dokumentaatio.

Birdwhistellin uraauurtava teos *Introduction to Kinesics* ilmestyi v. 1952. Sen jälkeen hän on käsitellyt asiaa useissa eri yhteyksissä. Hänen suurin ansionsa ja menestyksensä perustuu näkemykseen, jonka mukaan kehon liikkeet ovat kiinteästi sidoksissa kielelliseen suoritukseen; hän korosti *kontekstianalyysia*, sillä hän näki merkityksen muodostuvan viestinnän eri osien suhteista toisiinsa.

¹³ Sapir 1921. Bloomfield 1933. Bateson and Mead 1942. Trager and Smith 1957: Harrison 1973, 96. — Birdwhistell 1952, 1968, 1970. Hayes esittelee Birdwhistellin käsitteistöä artikkelissaan: 1972, 158—159. Myös Harrison 1973, 96, 98—99.

5. Sanattoman viestinnän sisältö ja funktio

Mitä sanaton viesti sitten kertoo ja ilmaisee? Tämä kysymys on sidoksissa kahteen lisäkysymykseen: miksi ja missä? Randall P. Harrisonin mukaan sanattomat merkit 1) rajaavat, määrittävät ja säätävät kunkin kertaisen viestintäjärjestelmän: aika, paikka ja tilanne kertovat osallistujille, kuka/keitä on mukana, mikä on vuorovaikutuksen malli ja mikä ylipäänsä on soveliaista/epäsoveliaista viestintää; 2) sanattomat merkit auttavat säätelemään viestintäjärjestelmää kertomalla viestin lähetäjien ja vastaanottajien välisestä hierarkiasta ja prioriteetista, merkittävällä vuorovaikutuksen kulun ja tuottamalla palautteen; 3) sanattomat merkit kertovat viestien sisällöistä joskus jopa tehokkaammin kuin sanalliset, mutta tavallisesti sanallista viestiä täydentäen ja sitä toistaen.¹⁴

Hyvin tärkeä sanattoman viestinnän käyttöyhteys on luonnollisesti se, että se tukee sanallista viestiä kulttuurisesti säännellyllä tavalla, esim. jaottelee puhetta osiin, luonnostelee ajatuskuluja, osoittaa läsnä olevaa kohdetta tai kuvailee puheen ohella kohteen muotoa tai sille tyyppillistä liikettä. Wilhelm Wundt puhuu tässä yhteydessä *demonstratiivisista* eli osoittavista eleistä ja *deskriptiivisistä* eli jäljittelevistä eleistä. David Efron taas kutsuu osoittavia eleitä *deiktisiksi*.¹⁵ Basil Bernsteinin stereotyyppisen koodiajattelun mukaan puhtaaksi viljelty rajoittuneen koodin (*restricted code*) puhuja tarvitsee sanallisen ilmaisunsa tueksi runsaammin eleitä kuin taidokkaan koodin (*elaborated code*) puhuja, joka selviytyy puhetilanteista pelkän sanallisen ilmaisun avulla.

Sanattomia viestejä käytetään myös tahattomasti. Tällaiset sanattomat merkit eivät tue kielellistä viestintää. Sen sijaan ne voivat kertoa jotakin ihmisen sisäisestä ristiriidasta: esim. kynsien pureskelu, nenän raapiminen, nyripistäminen, peukaloiden pyörittely, pään raapiminen, korvien kaivaminen, silmien hierominen, sukuelinten koskettelu, kasvolihasten vääntely, parran sively, sormilla pöytään rummuttelu, kolkoiden kilisyttäminen, hiuksien, vaatteiden oikominen (ilman näkyvää syytä).¹⁶ Tällaisia tahattomasti käytettäviä sanattomia merkkejä on kutsuttu myös *autistisiksi*.¹⁷

Suomalainen sosiaaliantropologi Anita Kelles pohtii kansaneleitä koskevassa tutkimuksessaan¹⁸ eleiden funktioita ja päättyy seuraaviin,

¹⁴ Harrison 1973, 94.

¹⁵ Wundt 1973; ks. Harrison 1973, 95—96.

¹⁶ Olson 1930, 76.

¹⁷ Krout, 1939, 279, 172.

¹⁸ Kelles 1977, 126—134. Myös Kelles 1979 tai 1982, 38 s.

erityisesti kansaneleiden osalta hyvin keskeisiin kohtiin. Sanattomia merkkejä käytetään 1) silloin, kun ei tahdota puhua (esim. luokkahuoneessa, metsästyksessä); 2) silloin, kun ei tahdota muiden huomaavan viestiä (esim. rikollisten ja prostituoitujen sanattomat koodit); 3) silloin, kun ei uskalleta ilmaista joitakin asioita sanallisesti (esim. seksuaalisuuteen liittyvät arkaluonteiset asiat); 4) silloin, kun sanoja ei saa käyttää (esim. sanatabut kuoleman yhteydessä¹⁹); 5) siksi, että puhetta ei voida käyttää etäisyyden, melun tai muun luonnollisen syyn vuoksi (esim. poliisien, sukeltajien, nostokurjen ohjaajien, rekkakusien käyttämät merkkikielet); 6) myös siksi, että ihminen ei halua ilmaista itseään sanallisesti, vaan esim. muulla tavoin, ja 7) silloin, kun sanavarasto tai kielen rakenne on puutteellinen (tämä tosin on kansanomainen, etupäässä virheellinen käsitys, mutta pätee esimerkiksi kielitaidottomaan ulkomaalaiseen).

Otan seuraavassa esille kuusi mielestäni keskeistä sanattoman viestinnän sisältöä²⁰:

(1) Sanaton viestintä kertoo ihmisen *fysiologisista ominaisuuksista ja yleisistä kyvyistä*, esimerkiksi fyysisestä tilasta ja ulkonäöstä. Tosin näitä asioita ei yleensä viestitä tietoisesti: ihmiset eivät ole laihoja, sairaita, lihaksikkaita tai älykkäitä siksi, että voisivat viestiä olevansa tällaisia. Vartalon viestin välittyminen riippuu kokonaan havainnoivasta vastaanottajasta. Ekologiset tekijät, esim. ilmasto, ravinnonsaanti, yms., vaikuttavat suuresti tähän kulttuurisesti vaihtelevaan seikkaan.

(2) Sanaton viestintä kertoo ihmisen *sosiaalisesta identiteetistä*: ihmisestä voi nähdä, minkä ikäinen tai kuinka varakas hän on, mikä on hänen kotiseutunsa, rotunsa tai ideologiansa. Mitkä piirteet ihmisen käyttäytymisessä viestivät esim. hänen ammattikuvansa: sehän on monesti sanattomasti ”näkyvillä”? Sosiaalisen identiteetin kulttuurinen muuntelu näkyy mm. miesten keskinäisessä käyttäytymisäänneöstössä eri kulttuureissa. Luoteis-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa on olemassa vahva sosiaalinen normi, joka kieltää miehiä koskettamasta toisiaan. Italiassa ja Pohjois-Afrikassa on toisin: ei ole epätavallista, että italialaiset pojat pitävät toisiaan kädestä kävellessään; koskettaminen on myös täysin normaali keskustelun lisä arabialaisilla miehillä.

Useat sosiaaliset roolit ovat sidoksissa valta-asetelmiin. Allwoodin mukaan Ruotsissa on tervehtimistavoissa tapahtunut sellainen kehitys, että kun 1930-luvun koulupojat opetettiin kumartamaan vyötäröstä

¹⁹ Esim. dogonit osoittavat etusormella maata osoittaakseen, että joku on kuollut: Kelles 1977, 126–134. Lääkäri pudistaa päätään, kun potilaan tila on vakava.

²⁰ Jens Allwood on nimennyt ne artikkelissaan *Ickeverbal kommunikation* v. 1981.

ylöspäin ja 1950-luvun koulupojat kaulasta ylöspäin, niin 1970-luvulla koulupojat ainoastaan nyökkäävät toisilleen. Tervehtimistavat kulkevat mitä ilmeisimmin käsi kädessä sosiaalisen tasa-arvoistumisen kanssa. Eräissä afrikkalaisissa kulttuureissa alamaisuus yhdistetään kaventuneeseen toimintavapauteen; on kehittynyt jopa erityinen alamaisuuden ilmaisemisen muoto: äänensävy korkealla perussointivärillä.

(3) *Tunteet* nivoutuvat sisällöstä kiinteimmin sanattoman viestintään. On melko helppoa yhdistää tietyt yksinkertaiset kasvonilmeet tiettyyn tunteeseen. Esimerkiksi ilo, hämmästys, pelko, suru, kunnioitus, halveksinta, raivo, inho ja kiinnostus ilmenevät ja viestittyvät paremminkin sanattomasti kuin sanallisesti. Tutkijat ovat pyrkineet rakentamaan erilaisia tunteiden kulttuurisia minimipareja: Woodworthin ja Schlosbergin v. 1938 esittämä tunteiden perustaksonomia sisälsi seuraavat seitsemän tunnetta: ilo, hämmästys, pelko, suru, raivo, halveksinta ja kiinnostus. Näiden tunteiden oletetaan poikkeavan toisistaan sekä elämyksen että käyttäytymisen tasolla. Tällaiset klassiset tunteiden luokitteluerytykset perustuvat siihen ristiriitaan, että ne sanat ja käsitteet, joita meillä on kielessä eri tunteille, eivät välttämättä vastaakaan näitä tunteita, olkoot ne sitten fysiologisia tai psykologisia. Voidaanhan ajatella, että adrenaliinin erittyminen on yhtä hyvin kiukun kuin pelon tunteenkin takana. On myös varsin vaikeaa selvittää, mikä elämyksellinen ero olisi yhtäältä pelon ja kauhun, toisaalta pelon ja rauhattomuuden välillä. Ei pidä odottaa löytävänsä erilaista ja poikkeavaa käyttäytymistä kaikkien kielen tunnetta ilmaisevien sanojen kohdalla: se, mitä tunnetaan, voi olla samanlaista useassa tapauksessa, mutta tilanne ratkaisee, mikä tunteen nimi on: ihmisillä on rauhattomuutta aivan toisenlaisissa tilanteissa kuin pelkoa tai kauhua.

Tunteiden sanattomien viestien tutkijoita on askarruttanut myös kysymys tunteiden kestävydestä ja pysyvyydestä. Pitkäaikaiset tunteet on nimittäin useasti mielletty ihmisen luonteen ja persoonallisuuden elimelliseksi osaksi: yleisen käsityksen mukaanhan esimerkiksi lihavat ihmiset olisivat joviaaleja ja hyväntuulisia.

Michael Argyle raportoi v. 1975 kiintoisasta kokeesta, joka koski tunteiden sanattoman ilmaisun kulttuurista muuntelua. Hän vertasi englantilaisia, italialaisia ja japanilaisia keskenään, tutkien miten hyvin nämä onnistuvat tulkitsemaan omia ja toistensa miimisiä tunteita. Tutkimustuloksista ilmeisin oli se, että kaikki ryhmät onnistuivat aika huonosti: tämä voi selittyä myös materiaalista, arvioitiin pikemminkin valokuvia kuin eläviä ihmisiä (valokuva-aineisto). Toinen ilmeinen tulos oli yhtäältä japanilaisten suuri ero englantilaisiin ja italialaisiin verrattuna, toisaalta englantilaisten ja italialaisten keskinäinen suuri ero. Kaikki kolme ryhmää, japanilaisetkin, onnistuivat tulkitsemaan japani-

laista mimiikkaa muita huonommin. Tulos merkitsee sitä, että japanilaiset rajoittavat mimiikkaansa muihin ryhmiin verrattuna. Japanissa näkyy vallitsevan vahva normi ”pokerikasvoista” virallisissa yhteyksissä. Paul Ekmanin tutkimuksen mukaan — vuodelta 1972 — japanilaisilla on merkittävästi ilmaisurikkaampi mimiikka silloin, kun he uskovat olevansa yksin, kuin silloin, kun tietävät itseään tarkkailtavan.

Jens Allwoodin mukaan²¹ näyttää olevan pääasiassa kolme seikkaa, jotka määräävät ne tavat, joilla tunteet vaihtelevat eri kulttuureissa. Ensinnäkin kulttuurit eroavat toisistaan siinä, missä tilanteissa ne sallivat tiettyä tunnetta ilmaistavan; esimerkiksi japanilaisilla näyttää olevan paljon tarkempi jaotus kuin suomalaisilla ja ruotsalaisilla siinä, mitä tunteita voidaan ilmaista yksityisesti ja mitä virallisesti. Toiseksi kulttuurit vaihtelevat siinä suhteessa, miten tiettyä tunnetta voidaan tilanteessa varioida: mitkä ovat sen tilanteiset muuntelurajat. Ruotsalainen tai suomalainen voi ilmaista epävarmuutta kohottamalla olkapäitään, kun italialainen samassa tilanteessa ilmaisee asian sekä kohottamalla olkapäitään että levittelemällä käsiään. Tällainen tunteenilmaisun kvantitatiivinen ero on tavallinen esim. Pohjois- ja Etelä-Euroopan välillä. Kolmanneksi kulttuureittain syntyy kokonaan erilaisia ja poikkeavia sanattoman käyttäytymisen muotoja ilmaisemaan tunnetta.

(4) Sanaton viesti ilmaisee *interpersonaalisia suhtautumistapoja*: jokainen kulttuuri antaa jäsenilleen tietynlaisen toisen ihmisen käsittelyvalmiuden. Miten ilmaistaan nöyryyttä/alamaisuutta tai dominanssia/valtaa toiseen ihmiseen? Useimmissa kulttuureissa alamaisuus näyttää ilmenevän käyttäytymisen rajoittamisena. Keskustelu valtaapitävän ja valtaapitämättömän välillä näkyy yleensä siten, että valtaapitävä liikkuu ja elehtii vapaasti, keskeyttää suvereenisti partnerinsa, puhuu vain itseään kiinnostavista aiheista, puhuu pitkään auktoriteetin suomin valtuuksin ja ilmaisee itseään sanattomastikin, esim. ilmein, elein, vapaasti. Valtaapitämätön osoittaa alamaisuutensa sopeutumalla: ei keskeytä kumppaninsa puhetta, mutta sietää itse keskeytetyksi tulemisen, ilmaisee itsensä lyhyesti ja rajoittaa keskustelun aiheiden valinnan välttämättömään. Hän saattaa olla keskustelun aikana jännittynyt; ainakin hän rajoittaa sanatonta ilmaisuaan.²² Dominanssin ja alamaisuuden käyttäytymisilmaisut ovat jossakin määrin samanlaiset kuin

²¹ Allwood 1981, 18—19.

²² Tällainen käyttäytymissäännöstö näkyy ehkä selkeimmillään Suomen puolustusvoimien yleisessä palveluohjesäännössä: *Esimiehelle on puhuttava ja hänen kysymyksiinsä vastattava kuuluvasti, lyhyesti ja selvästi. Esimiestä ei pidä keskeyttää hänen puhuessaan. On vaiettava, jos esimies keskeyttää käskynalaisen puheen.* (Yleinen palveluohjesääntö III D 25; Suojanen 1981, 44.)

aggressiivisuuden ja ystävällisyyden: tämä ei tarkoita silti sitä, ettei niitä voitaisi käyttäytymismuotoina erottaa toisistaan, vaikkakin molempia dimensioita toisinaan ilmaistaan samalla tavoin. Toisaalta sekä alamaisuus että valta voidaan yhdistää sekä ystävällisyyteen että aggressiivisuuteen.

Puhtaasti käyttäytymisen näkökulmasta aggressiota voidaan ilmaista esim. tuijottamalla toista pienin pupillein ja suu pingottuneena. Puhe voi olla jännittyntä; kosketus on pahimmassa tapauksessa lyömistä. Ystävällisyyttä sitä vastoin välitetään tuijottamalla toista suurin pupillein ja hymyillen. Puhe kuulostaa pehmeältä, ruumiillinen kosketus on kevyttä, käytetään erilaisia hellyydenosoituksia. Nämä jos mitkä ovat kulttuurisia ilmaisuja: ruumiillinen kosketus merkitsee meidän kulttuurissamme yleensä aggressiota tai äärimmäisen intiimiä parisuhdetta. Kosketuksen neutraalimpia sisältöjä on etsittävä kulttuureista, joissa sukupuolien välinen ja sisäinen kosketusnormisto suuresti poikkeaa omastamme.

Miten ilmaistaan ystävällistä kiinnostusta, miten torjuntaa? Tämänkin asia välittyy sosialisaaion ja enkulturaation kautta. Suomalaisessa kulttuurissa kiinnostusta ilmaistaan esim. tuijottamalla tai vilkuilemalla kiinnostuksen kohdetta. Tuijotuksen sieto on hyvin erilaista eri kulttuureissa. Kreikassa ja Arabiassa tuijottaminen on tavallinen ja neutraali tapa kohdata vieras henkilö. Pohjoismaissa asuvat kreikkalaiset valittavat, että pohjoismaalaiset ovat kylmiä ja epäkiinnostuneita, koska he eivät koskaan tuijota heitä. Suomalainen kokee ylenmääräisen tuijotuksen tungettelevuudeksi ja epä mukavaksi, kun hän Kreikassa ja Pohjois-Afrikassa joutuu alttiiksi tuijotukselle, joka siellä on vain neutraali ystävällisen kiinnostuksen ilmaus. Kulttuureista on löydettävissä voimakkaitakin tuijotustabuja: esimerkiksi Japanissa on mieluummin katsottava toisen ihmisen kaulaa; Yhdysvaltojen mustien kulttuurissa on epäkohteliasta katsoa puhekumppania suoraan silmiin.

(5) Sanattomalla viestillä välitetään myös *tietoa*: annetaan ohjeita, esim. pyydetään pysähtymään, olemaan hiljaa, tulemaan luokse, tai osoitetaan suuntaa ja tilasuhteita, esim. täällä, siellä, eteenpäin, taaksepäin, ylöspäin, alaspäin -sanojen sanattomat merkit. Sanattomasti voidaan ilmaista myös se, mikä osa puheestamme on tärkeää, mikä taustatietoa tai ohimennen sanottua, miten suhtaudumme sanottavaamme (esim. vähättelyn, halveksinnan, ylimielisyyden sanattomat merkit). Butterworthin ja Beattien v. 1976 tekemän tutkimuksen mukaan lauseen tärkeitä osia tähdennetään tavallisesti siten, että välittömästi ennen

²³ Butterworth and Beattie, *Gesture and Silence as Indicators of Planning in Speech*, julkaisematon käsikirjoite: Allwood 1981, 16.

ilmausta otetaan tietty ilme.²³ Voimme itsekin kontrolloida sen, että ilme tulee aina vähän ennen puhetta: syntyy koominen vaikutelma, kun näytämme ilmeen liian myöhään.

(6) Sanattomalla viestillä ilmaistaan *vuorovaikutussuhteita*: nämä ovat liikennemerkkien kaltaisia siinä, että ne takaavat viestinnän sujumisen suuritta häiriöittä. Vuorovaikutustilanteissa tarvitaan kulttuurisia rutineja, jotka käynnistävät ja lopettavat keskustelun toisen henkilön kanssa. Tarvitaan myös merkkejä, jotka ilmaisevat dialogin vuorotteluperiaatteet. Palautemerkit taas takaavat, että tieto, jota yritettiin välittää, on mennyt perille. Lyhyesti vuorovaikutusmerkit organisoivat kahden henkilön välisen kasvokkaisuhteen.

Katseyhteys on keskustelun käynnistämismerkeistä luultavasti tärkein. Sen välttäminen on keino ilmaista, ettei halua osallistua keskusteluun eikä halua kontaktia. Katseyhteydellä voi osoittaa myös, että on halukas siirtämään puheenvuoron keskustelukumppanille. Palaute annetaan meidän kulttuurissamme usein nyökkäämällä tai pudistamalla päätä, kunhan kasvoniilmeet samalla seuraavat pään liikettä. Päännyökkäys ja hymy antavat toisenlaisen palautteen kuin päännyökkäys ja yhteenpuristettu suu.

Kulttuurisidonnaista on myös se, miten usein palautemerkkien on keskustelussa esiinnyttävä. Japanilainen normi näyttää tässä suhteessa edellyttävän tiheämpää palautetta kuin useissa Euroopan maissa, varsinkin Pohjoismaissa. Japanilaisten kanssa liikeneuvotteluja käyneet ruotsalaiset kertovat, että ovat kokeneet tulleensa puijatuiksi, koska japanilainen sanoo "yes, yes" heti, kun ruotsalainen on sanonut jotakin. Japanilaisen tarkoituksena on kohteliaasti osoittaa, että hän on kuullut mitä sanottiin, kun taas ruotsalainen tulkitsee sen myöntymiseksi hänen tekemäänsä ehdotukseen, vaikkei toinen ole vielä edes kuullut ehdotusta kokonaisuudessaan.

Myös aika, joka kuluu puheenvuoron saamisen jälkeen ennen kuin aletaan puhua, on eripituinen eri kulttuureissa. Jens Allwoodin mukaan aika näyttää olevan lyhyempi niissä kulttuureissa, joissa puhujat paremmin sietävät keskeyttämistä. Näin näyttää olevan esimerkiksi eteläeurooppalaisissa kulttuureissa, joissa normi, jonka mukaan yksi ihminen puhuu kerrallaan, ei näytä olevan yhtä tiukka kuin Suomessa tai Ruotsissa.

Sanattoman käyttäytymisen merkitys korostuu erityisesti nykyisin, kun ihmiset muuttavat paikkakunnalta toiselle tai vieraaseen kulttuurympäristöön. Tällöin saattaa esiintyä *interferenssiä*²⁴ eli kulttuurisen

²⁴ Allwood 1981, 21.

käyttäytymismallin siirtämistä yhdestä kulttuurista toiseen. Sanallisen viestinnän tasolla tähän on kiinnitetty huomiota jo kauan. Englantia puhuva henkilö sanoo esimerkiksi ruotsiksi *ta plats* (engl. *take place*) ruotsinkielisen tavallisen *äga rum* -ilmauksen sijasta.

Mutta interferenssiä esiintyy sanattomallakin tasolla: sitä on tutkittu melko vähän. Eteläeurooppalainen, Suomeen asumaan asettunut henkilö voi siirtää esimerkiksi oman kulttuurinsa keskusteluetäisyyden myös suomalaisen kanssa käymiinsä keskusteluihin. Turkkilainen tai kreikkalainen voi sanoa *ei* samalla tavalla Suomessa kuin kotimaassaan Kreikassa tai Turkissa: viemällä päätä taaksepäin. Iranilaiset taas voivat uudessa kotimaassaan pyytää toista tulemaan lähemmäksi lyömällä useita kertoja käden alaspäin kämmenpuoli alaspäin, sormenpäät ulospäin. Nämä ovat pitkälle tiedostamattomia seikkoja, joihin huomio kiintyy vasta sitten, kun nämä näennäisen itsestäänselvät seikat eivät toimikaan vieraassa ympäristössä.

Mutta interferenssin ei tarvitse olla vain mallin suoraa siirtämistä kulttuurimiljööstä toiseen. Ruotsissa asuva turkkilainen opiskelija kiinnitti huomiota siihen, että ruotsalaiset seisovat tervehtiessään toisistaan hieman kauempana ja puristavat kättä lyhemmän ajan kuin Turkissa. Hän yritti tällöin muuttaa tervehtimiskäyttäytymistään uuden mallin mukaan. Hän kuitenkin liioitteli havaintoiaan sillä tavoin, että alkoi tervehtiä vielä lyhyemmällä käden kosketuksella ja seisoa vielä etäämmällä kuin ruotsalaiset tervehtiessään. Toinen opiskelija taas raportoi siitä, että oli havainnut turkkilaisten, jotka halusivat varmistaa jonkin asian, kumartavan syvään keskustellessaan ruotsalaisten kanssa. Syynä oli se, etteivät he halunneet myöntymiselettään tulkittavan kieltoeелеksi; tätä tuskin olisi voinut tapahtuakaan, sillä ruotsalainen *ei*-signaali on pään pudistus eikä pään nykäisy taaksepäin kuten Turkissa. Kumpaisessakin esimerkkitapauksessa on kysymys sanattoman käyttäytymisen *hyperkorrekteista* muodoista, vieraan kommunikaatiopiirteiden liioittelusta.

Monet kulttuuriset interferenssit voivat johtaa myös väärinymmärtämiseen. Eteläeurooppalaisen keskusteluetäisyys voi pohjoismaalaisesta tuntua tunkeilevalta. Kreikkalaisen ja turkkilaisen *ei*-eleen pohjoismaalainen voi herkästi tulkita nyökkäämiseksi ja myöntymisen merkiksi. Iranilaisen kutsueleen voi pohjoismaalainen tulkita poistumiskäskyksi.

Olisi hyvin tärkeää lisätä tietoa ja tietoisuutta sanattoman käyttäytymisen kulttuurisesta merkityksestä. Tämä tapahtuu osittain lisäämällä tutkimusta, osittain siten, että käytettävissä olevat ylikulttuuriset tiedot viedään niiden henkilöiden ulottuville, jotka niitä kipeästi tarvitsevat. Kielenopetuksella ja kulttuuritiedon opetuksella on tässä suhteessa tulevaisuudessa runsaasti töitä.

6. Sanattomien viestien väliset suhteet

Sanattoman viestinnän sisällön ja funktion tutkimus kytkeytyy kiinteästi yhtäältä sanallisten ja sanattomien viestien välisten, toisaalta sanattomien viestien keskinäisten suhteiden kulloiseenkin hahmottamiseen ja tutkimukseen. Tarkastelen seuraavassa sanattomien merkkien keskinäisiä monitahoisia suhteita.

(1) Sanattomat merkit voivat olla *synonyymeja* eli toisensa korvaavia. Vihaa voidaan ilmaista joko katsomalla toista pienin pupillein tai polkemalla jalkaa tai puristamalla kädet nyrkkiin tai iskemällä toista nyrkillä: on kyse yhden tunteen vaihtoehtoisista ilmauksen muodoista. Kaikissa tapauksissa nämä eivät tosin ole vaihtoehtoisia sikäli, että tilanne normittaa toisinaan jonkin näistä vihan ilmauksen muodoista ainoaksi mahdolliseksi, vaikkakin ne periaatteelliselta kannalta voivat olla synonyymeja. Suomalainen poliitikko voi vaalipropagandansa aikana ilmaista vihaa korkeintaan katsomalla kohdetta pienin pupillein; seuraava "aste" olisi ehkä käsien nyrkkiin puristaminen, mutta käsiin kiinnitetään erityistä huomiota. Poliitikkomme rajoittavat käden liikkeitään, lukuun ottamatta ehkä eräiden johtajahahmojen demonstratiivisia karismaattisia eleitä. Suomalaisen poliitikon ja islamilaisen arabikollegan politikointinormit ovat sanattomankin viestinnän osalta erilaiset; ajateltakoon vain tunnettujen arabipoliitikkojen televisioesiintymisiä sanattoman viestinnän, vaikkapa vihan ilmaisemisen muotojen kannalta. Tietyt sanattomat viestit tuntuisivat olevan pikemminkin kulttuurisesti kuin kulttuurien välisesti synonyymeja.

(2) Sanattomat merkit voivat olla *homonyymeja*, muodoltaan samantyyppisiä, mutta merkitykseltään erilaisia. Ajateltakoon tuijottamista eri kulttuureissa. Ele on muodoltaan samantyyppinen yli kulttuurien, mutta merkitykseltään ei: Kreikassa ja Arabiassa se on ystävällisen kiinnostuksen ilmaus, Ruotsissa, Suomessa tai Japanissa epäkohteliaisuuden ja tunkeilevuuden ilmaus; voidaan puhua *tuijotustabusta* tällaisissa kulttuureissa, mikäli halutaan olla ilmaisematta tahallista epäkohteliaisuutta. Päännyökkäyskin on muodoltaan aika samanlainen eri kulttuureissa, mutta merkitykseltään se voi olla jopa *antonyymi*, vastakohta.

(3) Sanattomat merkit voivat olla *hyponyymeja* keskenään, jolloin yhden eleen merkitys sisältyy kokonaan toisen eleen merkitykseen. Hymyileminen on transkulturaalinen ystävällisyyden merkki, mutta kulttuureittain hymyyn voi sisältyä muitakin merkityksiä, esim. ironiaa, halveksintaa, ylimielisyyttä. Toisaalta ystävällisyyttä voidaan osoittaa muillakin merkeillä kuin hymyllä.

(4) Sanattomat merkit voivat olla keskenään *antonyymeja*. Antonyymiset sanattomat merkit ovat suuressa määrin kulttuurien sisäisen vies-

tintäjärjestelmän osia. Pohjoismaalaiselle sanattomia antonyymeja ovat esimerkiksi päänpudistus — päännyökkäys 'ei — kyllä', katseyhteys — sen välttäminen 'haluan käynnistää keskustelun — en halua kontaktia', hymy — yhteenpuristettu suu keskustelussa 'myönteinen — kielteinen merkki'.

(5) Sanattomat merkit voivat olla myös keskinäistä suhdetta vailla. Esimerkiksi korvan kaivaminen (= autistinen ele) ja jokin alistumisele, kuten polvistuminen tai uhraaminen, eivät välttämättä ole keskinäisessä suhteessa.

(6) Ennen kaikkea sanattomat merkit ovat *tarkkuudeltaan erilaisia* eri kulttuureissa. W. D. Brewer totesi v. 1975 tutkimiansa arabien eleet merkitykseltään tarkemmiksi kuin pohjoisamerikkalaisten. Paul Ekmanin tutkimuksen mukaan japanilaisilla näkyy olevan hyvin selvä raja siinä, mitä eleitä voi ja saa ilmaista julkisesti, mitä yksityisesti; viimeksi mainittujen kirjo on julkista huomattavasti laajempi.

(7) Sanattomat merkit ovat monella tavalla *päällekkäisiä ja redundantteja* sanallisten viestien tai toisten sanattomien merkkien kanssa. Voimme ilmaista vihaa sanallisen käyttäytymisen lisäksi samalla kertaa ja yhtä aikaa myös elein, ilmein ja liikkein tunteen ja tilanteen mukaan. Sanallinen ja sanaton viestintä limittyvät yleensä niin saumattomaksi kokonaisuudeksi, ettemme kiinnitä siihen edes huomiota, ennen kuin viestinnässä syntyy jokin häiriö, katkos tai "virheellinen" tulkinta.

Erityisesti on tutkijoita askarruttanut kysymys, miksi toisissa puheen kohdissa elehditään runsaastikin, toisissa ei lainkaan. Tällä on arveltu olevan yhteyttä yhtäältä tapahtuman intensiteettiin, toisaalta rituaalisuuteen. Sisältäväthän tervehtely- ja hyvästelyseremoniat kautta maapallon runsaasti erimuotoista ja -merkityksistä sanatonta viestintää.

7. Lopuksi

Vuonna 1970 pidetyssä kansainvälisessä kokouksessa monitieteinen työryhmä käsitteli sanattoman viestinnän problematiikkaa. Kokouksesieltmät on julkaistu v. 1972 ilmestyneessä Robert A. Hinden toimittamassa teoksessa *Non-Verbal Communication*. Siinä on melko selkeä esitys niistä yhteisistä näkemyksistä, joita sanattoman viestinnän tutkijoilla oli 1970-luvulla.²⁵

Joukko signaalinomaisia liikkeitä, kuten hymyileminen, itkeminen ja nauraminen, on samanlaisia kaikissa toistaiseksi tutkituissa kulttuu-

²⁵ Hinde 1972, 345—346.

reissa. Samankaltaisuus ei kuitenkaan johdu yksilön kehityksen aikana vallitsevista samanlaisista oloista; tähän käsitykseen on päädytty sokeana ja kuurona syntyneistä lapsista saafujen tutkimustulosten perusteella. Myös muutamat käyttäytymisen muodot, kuten vihan ilmaiseminen, ovat laadullisesti samankaltaisia eri kulttuureissa. Joissakin tapauksissa näyttää mahdolliselta tehdä hypoteeseja näiden periytymisestä jo ihmisen edeltäjiltä (hominidit).

Liikkeiden ja eleiden motivaatioperusta ja tulkintakin on monesti samanlaista eri kulttuureissa. Liikkeiden tulkinta ja keskinäiset suhteet ovat kuitenkin pulmallisempia kuin itse liikekaava. Liikkeiden käyttö vaihtelee eri kulttuureissa: sama liike tai ele voi ilmaista useita asioita yhtä aikaa, eleen käyttöä voidaan rajoittaa esim. tilanteisesti tai samaa elettä voidaan käyttää monessa eri yhteydessä. Erityisesti persoonallisissa ja emotionaalisissa sanattomissa merkeissä on kulttuureittain yhteisiä piirteitä.

On kuitenkin muistettava, että eri kulttuurien samanlaiset sanattomat merkit eivät suinkaan määräydy geneettisesti ja kokemuksesta irrallaan. Ne voivat johtua myös kaikille ihmisille yhteisistä kokemuksista sekä sellaisista yhteisistä, viestintään varsinaisesti liittymättömistä seikoista, jotka kuitenkin vaikuttavat niihin. Nopeasti suurenevien esi-neiden on todettu pelottavan kaikkia ihmisiä. Tämä saattaa vaikuttaa esim. uhkausmallien ja alistumiseleiden (esim. kumartuminen) kehittymiseen.

Melko yksinkertaisetkin ekspressiiviset eleet ja liikkeet erottavat kulttuureja. Erot ovat kuitenkin tulkittavissa pikemminkin aste-eroiksi kuin kategoriaeroiksi. Kulttuurien välisiä eroja on ennen kaikkea niissä eleissä ja liikkeissä, jotka korvaavat kielellisiä ilmauksia, symboloivat kieleen perustuvia kulttuurin osia tai heijastavat kulttuurin uniikkeja ja monimuotoisia tasoja. Selvät kulttuurierot voivatkin johtua hyvin syvällä olevista kulttuuristen universaalien eroista. Juuri kulttuuriset universaalit kiinnostavat antropologeja.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUTTA

- ALLPORT, GORDON and VERNON, P. E. 1933: *Studies in Expressive Movement*. New York.
- ALLWOOD, JENS 1981: Ickeverbal kommunikation. *Papers in Anthropological Linguistics* 2.
- ARGYLE, MICHAEL 1969: *Social Interaction*. New York.
- 1975: *Bodily Communication*. London.

- ARGYLE, MICHAEL (ed.) 1973: *Kinesics, Social Encounters*. London.
- BATESON, GREGORY and MEAD, MARGARET 1942: *Balinese Character: A Photographic Analysis*. New York.
- BLOOMFIELD, LEONARD 1933: *An Introduction to the Study of Language*. New York.
- BIRDWHISTELL, RAY L. 1952: *Introduction to Kinesics*. Louisville.
- 1968: Kinesics. *International Encyclopedia of the Social Sciences* vol. 8 (ed. by D. L. Sills). New York.
- 1970: *Kinesics and Context*. Philadelphia.
- DARWIN, CHARLES 1965 (1872): *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Chicago.
- (ed.) 1968: *Animal Communication*. Bloomington.
- DEPAULO, BELLA M. 1980: Nonverbal Communication: A useful book of lists. *Semiotica* 29: 3/4.
- EFRON, DAVID 1941: *Gesture and Environment*. New York.
- EKMAN, PAUL 1972: Universals and Cultural Differences in Facial Expressions of Emotion. *Nebraska Symposium on Motivation* (ed. by James K. Cole), volume 19. Lincoln.
- EKMAN, PAUL & FRIESEN, W. V. 1969: The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica* 1.
- EKMAN, PAUL & FRIESEN, WALLACE V. & SCHERER, KLAUS R. 1976: Body Movement and Voice Pitch in Deceptive Interaction. *Semiotica* 16:1.
- GOFFMAN, ERWING 1963: *Behavior in Public Places*. New York.
- 1969: *Strategic Interaction*. Philadelphia.
- 1971: *Arkielämän roolit*. Porvoo.
- GOMBRICH, E. H. 1972: Action and Expression in Western Art. *Non-Verbal Communication* (ed. by Robert R. Hinde). London. 2. p. v. 1975.
- HALL, E. T. 1963: A System for the Notation of Proxemic Behavior. *American Anthropologist* 65, No 5.
- 1968: Proxemics. *Current Anthropology* 9.
- 1974: *Handbook for Proxemic Research*. Studies in the Anthropology of Visual Communication. Washington.
- HARRISON, RANDALL P. 1973: Nonverbal Communication. *Handbook of Communication* (ed. by Ithiel de Sola Pool, Frederic W. Frey, Wilbur Schramm, Nathan Maccoby, Edwin B. Parker). Chicago.
- HAYES, ALFRED S. 1972: Paralinguistics and Kinesics: Pedagogical Perspectives. *Approaches to Semiotics* (ed. by T. A. Sebeok & al.). The Hague.
- HINDE, ROBERT A. 1972 (1975) (ed.): *Non-Verbal Communication*. London.
- KELLES, ANITA 1977: *Kansaneleet ja niiden tutkimus*. Käsikirjoite. Helsingin yliopisto.
- 1979: Eleet etologian valossa. *Suomen Antropologisen Seuran toimituksia* 5. Helsinki.
- 1982: Sanaton viestintä ja sen kulttuurisidonnaisuus. *Moniste MTV:n viestintäraportti* A 1.
- KENDON, ADAM 1981: Geography of Gesture. *Semiotica* 36: 3/4.
- KONEYA, MELE 1981: Unresolved Theoretical Issues in Nonverbal Communication. *Semiotica* 37: 1/2.
- KROUT, MAURICE 1939: Understanding Human Gestures. *Scientific Monthly* 49.
- LABARRE, WESTON 1972: Paralinguistics, Kinesics, and Cultural Anthropology. *Approaches to Semiotics* (ed. by T. A. Sebeok, A. S. Hayes, M. C. Bateson). Second printing. The Hague.
- MEHRABIAN, ALBERT 1971: *Silent Messages*. California, Belmont.
- MORRIS, DESMOND 1977: *Eleet kertovat, ilmeet puhuvat*. Helsinki.
- MORRIS, DESMOND & AL. 1979: *Gestures, their origins, and distribution*. London.
- OBUDHO, CONSTANCE E. 1979: *Human Nonverbal Behavior, An Annotated Bibliography*. Connecticut, USA.
- OLSON, W. C. 1930: The Incidence of Nervous Habits in Children. *Journal of Abnormal Psychology* 25.

- OSGOOD, C. E. 1959: The Cross-cultural generality of visual-verbal synesthetic tendencies. *Behavioral Sciences* 5.
- POYATOS, FERNANDO 1980: Interactive Functions and Limitations of Verbal and Nonverbal Behaviors in Natural Conversation. *Semiotica* 30: 3/4.
- RUESCH, JURGEN 1955: Nonverbal Language and Therapy. *Psychiatry* 18.
- RUESCH, JURGEN and WELDON, KEES 1956: *Nonverbal Communication: Notes on the Visual Perception of Human Relations*. Berkeley.
- RUTTER, D. R. & STEPHENSON, G. M. 1979: The role of Visual Communication in Social Interaction. *Current Anthropology* 20:1.
- SAPIR, E. A. 1921: *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York.
- SCHERER, KLAUS R. 1973: *Non-verbale Kommunikation*. 3. Auflage. Hamburg.
- SEBEOK, THOMAS A. 1964: *Approaches to Semiotics*. The Hague.
- SEBEOK, THOMAS A. & AL. (eds.) 1981: *Nonverbal Communication, Interaction, and Gesture*. 548 s.
- SUOJANEN, M. K. 1981: Puhe, tilanne ja rooli. *Sananjalka* 23.
- TRAGER, G. L. and SMITH, H. L. Jr. 1957: *An Outline of English Structure*. Washington D. C.
- WEICK, KARL E. 1968: Systematic Observational Methods. *The Handbook of Social Psychology* vol. 2.
- WOLFGANG, AARON 1979: *Nonverbal Behavior*. New-York—London.
- WUNDT, WILHELM 1973: The Language of Gestures. *Approaches to Semiotics 6* (ed. by Thomas A. Sebeok). The Hague.

PÄIVIKKI SUOJANEN: *Nonverbal communication as a problem in cultural anthropology*

In this article the author makes a general survey of nonverbal communication from the point of view of cultural anthropology. In definitions of wordless communication use has generally been made of three concepts — paralanguage, kinesics and proxemics. With the help of these concepts, wordless signs have been classified as *performance-*, *artefact-*, *media-* and *context-*codes. In the investigation of nonverbal communication, the following are problematic: the area covered by the concepts *nonverbal*, *communication* and *behaviour* as well as the relationship between them; the intention of each wordless message; wordless communication as an independent field of research. The study of wordless communication has been carried out by scholars from an extremely wide range of disciplines, all the way from philosophy, psychology and anthropology to the natural sciences and the arts. The author considers the points of departure and the concepts used by E. T. Hall and Ray L. Birdwhistell, both of whom are students of anthropological wordless communication. In the research tradition of anthropological wordless communication the basic epistemological questions are a) to what extent can wordless language be compared transculturally? and b) to what extent is wordless language a message peculiar to a single culture (intra-cultural truth)?

The author investigates the content and function of nonverbal communication. Nonverbal communication tells of man's physiological properties and his general abilities, his social identity, his interpersonal relationships like submissiveness and power, his reciprocal relations — as in conversation for example —, but especially his feelings, which are mediated better without words than with them. Also knowledge is mediated wordlessly, either as an independent code or in addition to verbal communication. The study of the content and function of wordless communication is firmly linked on the one hand to the investigation of the relationships between verbal and nonverbal communication and on the other to the investigation of the reciprocal relations between different types of wordless communication. The writer also investigates the manifold relationships between wordless signs: wordless signs may be synonyms, i.e. interchangeable; they may be homonyms, i.e. similar in form but different in meaning; hyponyms, when the meaning of one gesture is completely contained in the meaning of another gesture; antonyms, i.e. opposites or things without mutual relationship. Their exactitude varies from culture to culture and in many ways they overlap verbal messages and other wordless signs. Anthropologists are especially interested in the cultural universals of wordless language.